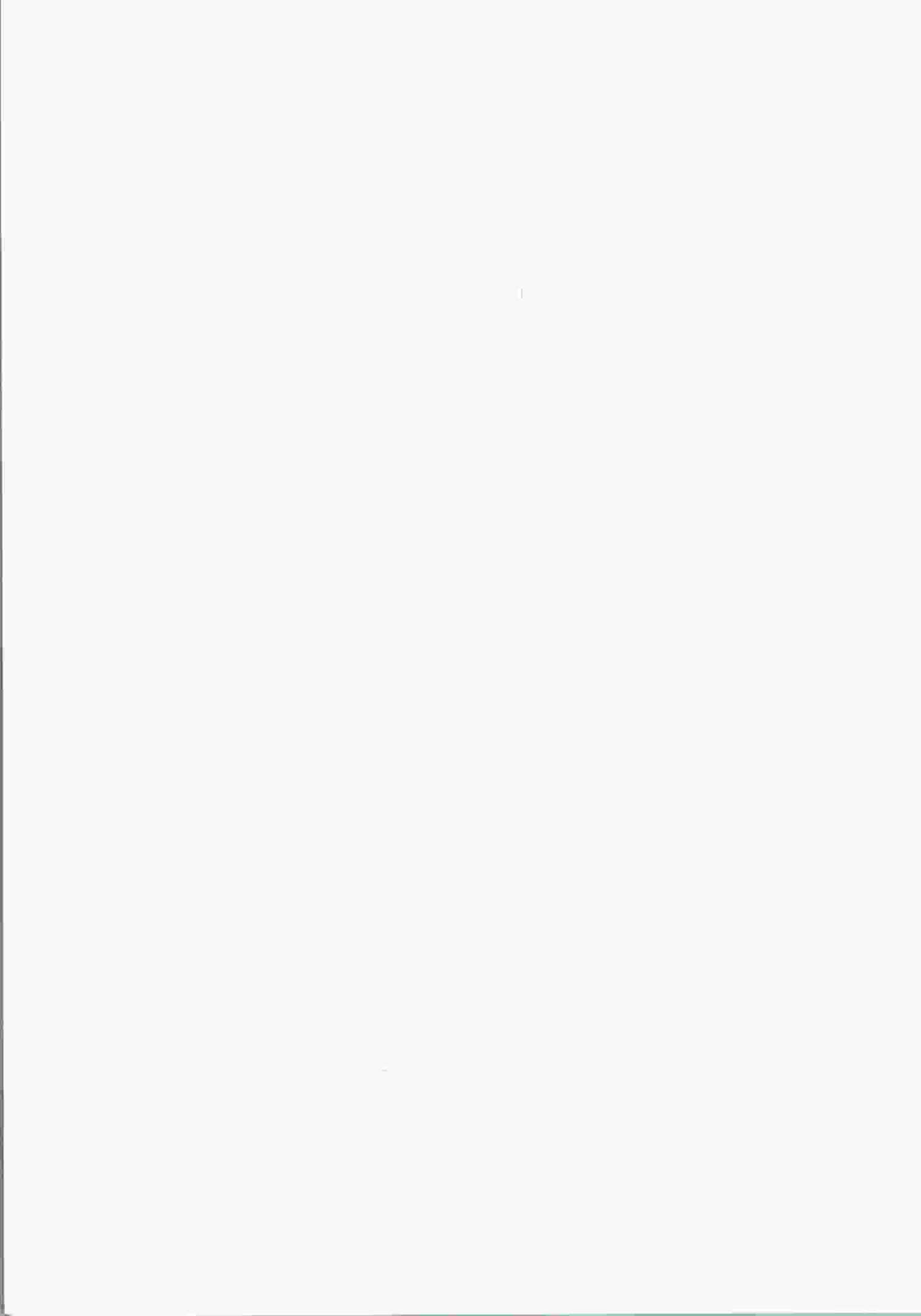

UDK 902
ISSN 1330-0644
VOL. 11-12 / 1994.-1995.
ZAGREB, 1997

P **riilozi**

Instituta za arheologiju u Zagrebu

Pril. Inst. arheol. Zagrebu 11-12/1994.-1995.
Str./Pages 1-200, Zagreb, 1997.

Časopis koji je prethodio

Prilozi 1. 1983 Prilozi 2. 1985 3.- 4. 1986-1987 5 - 6. 1988-1989 7. 1990 8.
1991. Pril. Inst. arheol. Zagrebu 9. 1992 10. 1993.

Nakladnik/Publisher

INSTITUT ZA ARHEOLOGIJU/
INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY

Adresa uredništva/Adress of the editor's office

Institut za arheologiju/Institute of archaeology
HR - 10000 Zagreb, Ulica grada Vukovara 68
Telefon/phone/fax ++385/01/611 98 84
01/53 76 69

Glavni i odgovorni urednik/Editor in chief

Željko TOMIČIĆ (Zagreb)

Redakcijski odbor/Editorial committee

Marija BUZOV (Zagreb), Dunja GLOGOVIĆ (Zagreb), Timotej KNIFIC
(Ljubljana, SLO), Remza KOŠČEVIĆ (Zagreb), Laszlo KÓVACS (Budapest,
HUN), Kornelija Minichreiter (Zagreb), Mladen RADIĆ (Osijek), Aleksandar
RUTTKAY (Nitra, SK), Ivančica SCHRUNK (Minneapolis, USA), Željko
TOMIČIĆ (Zagreb).

Prijevod na engleski/English translation

Jadranka BOLJUNČIĆ

Prijevod na njemački/German translation

Branka OHNJEČ, Nina MATETIĆ

Lektura/Language editor

Nives OPAČIĆ

Dizajn/Design

Roko BOLANČA

Korektura/Proofreaders

Kornelija MINICHREITER, Zagreb
Željko TOMIČIĆ, Zagreb

Grafička priprema/DTP

Studio "U", Zagreb

Računalni slog/Layout

Ranko PERŠIĆ, Zagreb

Tisak/Printed by

Tiskara "STUBA", Zagreb, Boškovićeve 18

Naklada/Circulation

600 primjeraka/600 examples

Sekundarne publikacije/Indexed in

GERMANIA Anzeiger der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen
Archaeologischen Instituts, Verlag Philipp von Zabern, Mainz

Izdavanje časopisa novčano podupire

MINISTARSTVO ZNANOSTI I TEHNOLOGIJE REPUBLIKE HRVATSKE

HR - 10000 Zagreb, Strossmayerov trg 4

Sadržaj

- 5 Uvod
ŽELJKO TOMIČIĆ

Izvorni znanstveni radovi

- 7 KORNELIJA MINICHREITER
Otkriće u Lukaču i Požegi kao prilog poznavanju topografije naselja starčevačke kulture u sjevernoj Hrvatskoj
- 37 DUNJA GLOGOVIĆ
Prapovijesna igla iz Putalja
- 41 REMZA KOŠČEVIĆ
Metalna produkcija antičke Siscije
- 63 ŽELJKO RAPANIĆ
Jedan primjer jadranske poleogeneze
- 71 ŽELJKO TOMIČIĆ
Baranya in Lichte archäologischer Zeugnisse der Bijelo Brdo-Kultur
Ein Beitrag zur Analyse des frühmittelalterlichen Gräberfeldes Majs-Udvar
- 99 ZORISLAV HORVAT
Crkva sv. Ivana Krstitelja u Volarici pod Ostrovicom Ličkom
- 111 DRAGO MILETIĆ
Plemićki grad Kostel
- 135 TATJANA SEKELJ-IVANČAN
Stanje istraživanja i neke značajke srednjovjekovnih nalazišta pripisanih pojedinim "kulturama" u sjevernoj Hrvatskoj
- 151 JADRANKA BOLIUNČIĆ
Analiza zatiljne kosti populacije ljudi iz brončanodobne nekropole u špilji Bezdanjači (Hrvatska)

Stručni radovi

- 167 ZEF MIRDITA
Kosovo od prapovijesti do kasne antike

Contents/Inhaltsverzeichnis

- Introduction*
ŽELJKO TOMIČIĆ

Original scientific papers

- KORNELIJA MINICHREITER
Entdeckung in Lukač und Požega als ein Beitrag zur Kenntnis der Topographie der Siedlungen der Starčevo-Kultur in Nordkroatien
- DUNJA GLOGOVIĆ
Die vorgeschichtliche Nadel aus Putalj
- REMZA KOŠČEVIĆ
Die Herstellung von Metallgegenständen im antiken Siscia
- ŽELJKO RAPANIĆ
Ein Beispiel der adriatischen Poleogenese
- ŽELJKO TOMIČIĆ
Baranja u svjetlu arheoloških svjedočanstava bjelobrdске kulture.
Prinos analizi ranosrednjovjekovnog groblja Majs-Udvar
- ZORISLAV HORVAT
Die Kirche des Johannes des Täufers in Volarica unterhalb der Burg Ostrovica Lička
- DRAGO MILETIĆ
Die Burg Kostel
- TATJANA SEKELJ-IVANČAN
Der Forschungsstand und einige Merkmale der mittelalterlichen Fundstellen einzelner "Kulturen" in Nordkroatien
- JADRANKA BOLIUNČIĆ
Occipital bone analysis referring to the human population from the Bronze Age necropolis in Bezdanjača cave (Croatia)

Professional papers

- ZEF MIRDITA
Kosovo im Zeitraum von der Vorgeschichte bis zur späten Antike

Bibliografije

- 179 JADRANKA BOLJUNČIĆ
BIBLIOGRAPHY OF DRAGUTIN GORJANOVIĆ-KRAMBERGER'S WORKS RELATED TO FOSSIL MAN
In the honour of 140th birthday anniversary of the famous discoverer of Early Man in Krapina

Prikazi

- 185 DUNJA GLOGOVIĆ
Depojske in posamezne kovinske najdbe bakrene in bronaste dobe na Slovenskem, Hoards and Individual Metal Finds from the Eneolithic and Bronze Ages in Slovenia, editor Biba Teržan, *Katalogi in monografije* 29 i 30, Ljubljana 1995, I vol. 413 str. sa 180 tab; II vol. 281 str. sa sl.

- 187 DUNJA GLOGOVIĆ
KRISTINA MIHOVIČ
Nezakcij, Nalaz grobnice 1981. godine / Nesactium, The Discovery of a Grave Vault in 1981. *Monografije i katalogi* 6, Arheološki muzej Istre, Pula 1996. Str. 92, tab. 22, priloga 6.

- 188 Marija BUZOV
DIADORA, sv. 14, Zadar 1992, stranica 464, zajedno s tablama, crtežima, planovima, tlocrtima, fotografijama i kartama.

- 191 Marija BUZOV
JAROSLAV ŠAŠEL, OPERA SELECTA, SITULA, RAZPRAVE NARODNEGA MUZEJA V LJUBLJANI
br. 30/1992, zbornik radova Jaroslava Šašela, str. 872., crteži, karte, fotografije, kazala (I,II i III).

- 192 ŽELJKO TOMIČIĆ
Tajana Sekelj Ivančan
Catalogue of Mediaeval Sites in Continental Croatia, BAR International Series 615, Oxford 1995, str. 248, 36 grafikona/tablica i 9 zemljovida.

- 195 Kornelija MINIČHREITER
Kratice

Bibliographies

BIBLIOGRAFIJA RADOVA DRAGUTINA GORJANOVIĆA-KRAMBERGERA O FOSILNOM ČOVJEKU
U čast 140. obljetnice rođenja glasovitog otkrivača krapinskog pračovjeka

Book Reviews Besprechungen und Anzeigen

KORNELIJA MINIČHREITER
Abbreviations / Abkürzungen

Crkva sv. Ivana Krstitelja u Volarici pod Ostrovcicom Ličkom

Die Kirche des Johannes des Täufers in Volarica unterhalb der Burg Ostrovica Lička

Izvorni znanstveni rad

Srednjovjekovna arheologija

Original scientific paper

Mediaeval archaeology

UDK 904.7 (497.5 Volarica) "12/15"

Dr. Sc. ZORISLAV HORVAT

Ministarstvo kulture

Uprava za zaštitu kulturne i

prirodne baštine

Konzervatorski odjel Zagreb

HR - 10000 Zagreb

Mesnička 49

Pod burgom Ostrovcicom nalazila se nekad crkva sv. Ivana Krstitelja u Volarici, romaničkog tlocrta, koja je vjerojatno bila obnovljena oko 1500. god. Prilikom obnove crkve ugrađeni su nadvoji s predromaničkim pleterom, vjerojatno kao oponašanje nekih detalja iz obližnje starohrvatske crkve u Mogoriću.

Burg Ostrovica, vjerojatno nastao u 13. st., bio je i sjedište kneza Novaka Disislavića, autoru poznatog glagoljskog misala, nazvanog po njemu Novakovim. Kasnije burg drže knezovi Frankopani, a od 1522. Turci. Dok je starohrvatsko naselje bilo najvjerojatnije uz crkvu sv. Ivana, srednjovjekovno i tursko su uz burg Ostrovicu.

U Volarici, malom selu pod Ostrovcicom Ličkom, nalaze se ostaci jedne stare sakralne građevine - crkve sv. Ivana Krstitelja. Nedaleko od crkve je izvor žive vode koje nikada ne presušuje, zvan Kovčeg. Sama je pozicija štiješnjena u uski prolaz između dva brda, vjerojatno nekadašnji prostor srednjovjekovnog naselja vezan na kastrum Ostrovicu. Ovakve su situacije jako česte u mnogim naseljima srednjovjekovne Hrvatske.

Možda najviše podataka o izgledu crkve sv. Ivana u Volarici možemo naći na fotografijama s početka stoljeća I. RUPČIĆ je 1910. snimio zapadno i južno pročelje crkve (Sl. 1, 2). Po stanju krovista i preslice vidljivo je da je crkva zapuštena, mada su vrata i dalje zatvorena, a stakla su još na prozorima.

Zapadni portal volaričke crkve jednostavnog je pravokutnog otvora, a iznad vratiju je slijepa niša, približno kvadratna oblika (Sl. 3). Za nadvoje vratiju i niše poslužila je - kako se smatra - spolija, ukrašena pleternom ornamentikom "u jednom traku i u dva pruta".¹ Iznad portala omanji je pravokutni otvor, koji je gledao u prostor potkrovlja. Donji dio zapadnog pročelja još je bio pokriven žbukom, međutim je s gornjega žbuka otpala pa je vidljiva faktura zida. Pročeljni je zid građen krupnijim komadima kamena lomljenjaka, tako da je prostor među njima popunjavani sitnijim komadićima, što odaje način zidanja druge polovice 15. st. (npr. kao na zavjetnoj crkvi Frankopana u Oštarijama). Pokos zabata povisivan je za 20 - 30 cm. Vrh preslice bio je u jednom trenutku obnov-

ljen, čini se lošijim veznim sredstvom, tako da se već tada njezin vrh počeo raspadati, pa ni zvona na preslici više nije bilo.

Na snimci južnog pročelja (Sl. 2) vidi se tek požbukani pročelni zid s dva pravokutna, očito recentna, prozora s drvenim okvirima i ustakljenim krilima. Karakteristična je okomita pukotina na mjestu spoja zidova južnog i zapadnog pročelja, koja se možda može objasniti kasnijim prizidavanjem pri obnovi tog dijela crkve.

Klesanci nadvoja portala i niše ukrašeni pleterom s jednim (?) i dva pruta, kao i onaj ulomak u arheološkom muzeju u Zagrebu, zaslužuju poseban opis.

Ovisoka nadvratna greda nešto je malo šira od svijetle širine vratiju i ne baš precizne izrade. Ornament pletera sastoji se od osam kružnica, dijagonalno povećanih dvostrukim paralelnim trakama (Sl. 3, 4). Trake na oba kraja ploče najviše su oštećene, ali se nazire da one tu završavaju, da su se gornje i donje trake tu spajale te je time i kompozicija nadvratnog pletera bila zaokružena. To bi značilo da je ploča ugrađena cjelovita, da to nije ulomak nekog većeg volumena. Materijal od kojeg je izgrađen ovaj nadvoj, kao i ona druga dva, prema današnjim spoznajama, je pješčenjak, kamen pogodan za obradu. Posljedica primjene pješčenjaka jest da su ga atmosferilije prilično oštetile, pa pleter izgleda kao da je bio klesan s jednom trakom, a ne s dva pruta. No istina je da se ne može uočiti prava izvedba, pa bi bilo logično pretpostaviti da je i ovaj pleter bio izveden s dva pruta kao i na preostala dva kamena s pleterom iz Volarice.

Nadvoj nad slijepom nišom relativno je tanka greda, točnije - tanka kamena ploča, prepuštena preko oba ležaja za polovicu raspona, i lijevo i desno od otvora niše. Ovdje je očito da je greda urešena s dvije paralelne pletenice, s posebno naglašenim "očima" unutar pletenice

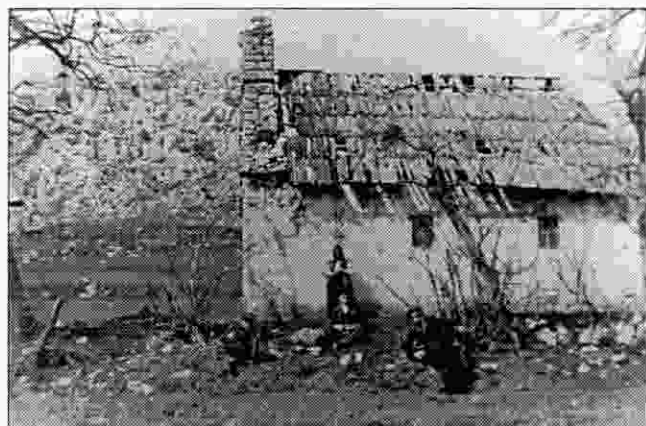
1. Lj. KARAMAN, Umjetnost Srednjeg vijeka u Hrvatskoj i Slavoniji, *Historijski zbornik*, Zagreb 1948/1, str. 114

ANDELA HORVAT, Povodom prvog nalaza pletera u Lici, *Bulletin IAZU* (HAZU), Zagreb 1959/3, 163

Sl. 1. Volarica, crkva sv. Ivana Krstitelja, zapadno pročelje, (snimio I. RUPČIĆ oko 1910. negativ u Fototeци Državne uprave za zaštitu kulturne i prirodne baštine u Zagrebu)

Abb. 1 Volarica, Kirche des Hl. Johannes des Taufers, westliche Fassade (Foto: I. RUPČIĆ, um 1910, Negativ in der Fotothek des Staatlichen Amtes für den Schutz des Kultur- und Naturerbes in Zagreb)

Sl. 2. Volarica, crkva sv. Ivana Krstitelja, južno pročelje, (snimio I. RUPČIĆ oko 1910. negativ u Fototeци Državne uprave za zaštitu kulturne i prirodne baštine u Zagrebu)

Abb. 2 Volarica, Kirche des Hl. Johannes des Taufers, südliche Fassade (Foto: I. RUPČIĆ, um 1910, Negativ in der Fotothek des Staatlichen Amtes für den Schutz des Kultur- und Naturerbes in Zagreb)

(Sl. 3). Na nekoliko se mjesta pletenice, inače usporodne, međusobno prepleću. Desni kraj grede ravno je odrezan, ali je oštećen, tako da nije jasno kako je stari majstor završio pletenice. Završetak pletenica mogao bi ujedno biti indikator radi li se o spoliju ili je ova greda bila odmah klesana za ovu poziciju.

Godine 1924. VEČESLAV HENNEBERG je snimio tlocrt ovog sakralnog objekta (Sl. 5A) dok su zidovi još stajali u

3. Volarica, crkva sv. Ivana Krstitelja, zapadno pročelje, detalj nadvratnika i niše s nadvojima ukrašenim degeneriranim pletetrom, (snimio I. RUPČIĆ oko 1910. negativ u Fototeци Državne uprave za zaštitu kulturne i prirodne baštine u Zagrebu)

Abb. 3 Volarica, Kirche des Hl. Johannes des Taufers, westliche Fassade, Detail des Architravs und der Nische mit den vom entarteten Flechtwerk verzierten Oberschwellen (Foto: I. RUPČIĆ, um 1910, Negativ in der Fotothek des Staatlichen Amtes für den Schutz des Kultur- und Naturerbes in Zagreb)

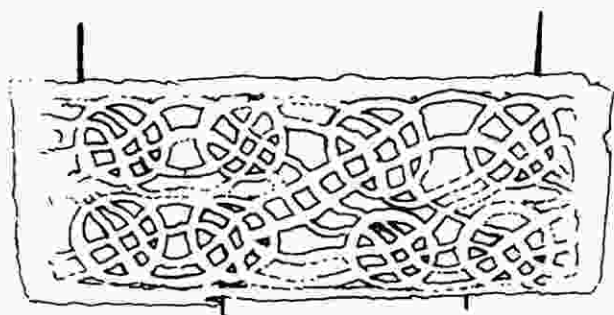
punjoj svojoj visini, iako bez krova.² On je još vidio i portal i prozore, no ove potonje već bez okvira, te dvije polukružne zidne niše u apsidi. Iako HENNEBERG crta prozore ravnih paleta, njegova fotografija unutrašnjosti apsida pokazuje da je prozor u dnu apsida, već bez okvira, možda bio romaničkih odlika.

Poznata naša proučavateljica kulturnih spomenika kontinentalne Hrvatske, ANĐELA HORVAT, na evidencij-skom putovanju po Lici obišla je i Volaricu 3. 9. 1949. i ostavila zapis u svojoj putnoj bilježnici: "Crkva je građena o lomljenjaka, dosta nespretno; urušila se sama od se-

2. GOSPE STJEPAN MARINOVIĆ dao je na uvid autoru ovog članka ostavštinu našeg poznatog proučavatelja ličkih starina - VEČESLAVA HENNEBERGA, skupa s tlocrtom Volarice, priloženog ovom članku. Danas se Hennebergova ostavština nalazi u Arhivu Hrvatske u Zagrebu.

Također vidi: M. KRUIHEK - Z. HORVAT, Sakralna arhitektura Krbave i Like na području Krbavsko-modruške biskupije, Zbornik Krbavska biskupija u srednjem vijeku, Rijeka - Zagreb 1988, 230-232.

3. Putna bilježnica A. HORVAT (3. 9. 1949.), koja se čuva u Kaptolskom arhivu u Zagrebu - zahvaljujem se ovom prilikom gosp. J. LUKI-NOVIĆU, koji mi je pomogao u traženju potrebnih podataka.

Sl. 4. Volarica, crkva sv. Ivana Krstitelja, crtež nadvratnika, kako bi se istakla grafika pleterne ornamentike (Crtala Ana HORVAT)

Abb. 4 Volarica, Kirche des Hl. Johannes des Taufers, Zeichnung des Architravs, die die Grafik der Flechtornamentik zur Geltung bringt (Zeichnung: Ana HORVAT)

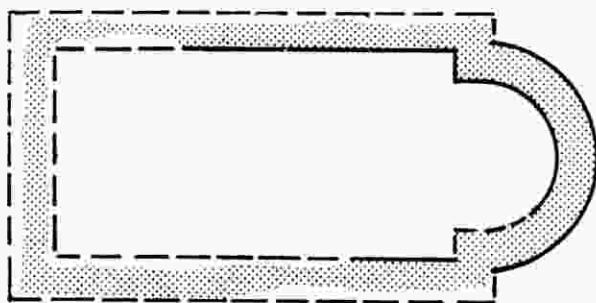
be od starosti. Već više od 40 god. stoji napuštena, a manje od godinu dana stoji urušena. Starica Sava Lazić, kad je čula da se o njemu (tj. o sv. Ivanu, op. ZH) vodi računa, prenijela je kamen s ruševina u svoju kolibu, u Bartlete kbr. 33. Taj ulomak nije do sada poznat... Plitko urezan dvoprut potpuno na način ova dva poznata komada. Kamen je žuti pješčenjak, $d=55$, $\text{š}=31$, $v=11$ cm. Kapela je očito kasnije građena, kojom su prilikom ugradili nadeno obrađeno kamenje. Visina zidova pročelja koji još stoje je oko 4,5 m."

A. HORVAT je izmjerila i temelje crkve: duga je oko 10, a široka oko 6 m.

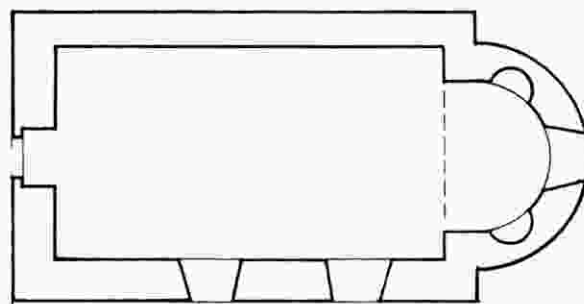
U svom članku o Volarici A. HORVAT još spominje da je spolij, koji je spasila S. Lazić, prenesen u Arheološki muzej u Zagrebu (Sl. 6 i Sl. 7).⁴ On je razbijen na tri komada, iste je izrade kao i ona dva sa zapadnog pročelja, ali puno bolje sačuvan: možda je ovaj kamen bio ugrađen negdje u unutrašnjosti crkve. Ulomak, visine 31 cm, po mišljenju A. HORVAT, dio je neke kamene grede, izrađen relativno pravilno i očito s predviđenim mjestom ugradnje. Gdje je to bilo, danas nam nije poznato. Pleter na njemu je dvoprutasti i kao da ima oblikovnu zamisao, poznatu s nadvoja nad portalom: očite su tri kružnice, iako različitih promjera (!?), koje su vrlo slobodno povezane isprepletenim dvoprutastim trakama. Posebno je zanimljivo da su međuprostori koje zatvaraju trake mjestimično popunjeni i drugim motivima: to je nekoliko polukugli i dvije životinje. Polukugle podsjećaju na gredu nad slijepom nišom na zapadnom pročelju, no njihov je smještaj "neorganski". Dok su na gredi nad nišom ove kugle - "oči" - smještene u međuprostore pletenice, čak možda i s nakanom da se olakša posao, ovdje je teško nazrijeti razlog njihova postojanja.

Dvije životinje iz polja unutar pletera izvedene su tek kao silueta, plošno. Ulomak je, na žalost, oštećen baš na mjestima gdje se ove životinje nalaze, no čini se da bi to mogli biti konji.

Kakva je namjena ovog kamenog ulomka nije jasno. Do nas je došao slučajno, dobrom nakanom starice Save Lazić, bez poznavanja okolnosti njegova nalaza. Jedino

A

B

2 4 6

Sl. 5. Volarica, crkva sv. Ivana Krstitelja, tlocrt:

A - snimka V. HENNEBERGA 1924.

B - snimka Z. HORVAT 1985.

Abb. 5 Volarica, Kirche des Hl. Johannes des Taufers, Grundriß:

A - Foto: V. HENNEBERG 1924.

B - Foto: Z. HORVAT 1985.

se može pretpostaviti da je kamen bio unutrašnjeg uređenja, s obzirom na to da ga atmosferilije nisu oštetile.

Ne tako davne 1985. god. autor je s M. KRUIHEKOM obišao i snimio jedva vidljive ostatke crkve sv. Ivana u Volarici. Još su se raspoznavali temelji, pa i nešto zida polukružne apside, visine tek kojih 60-70 cm.⁵ Debljina zida apside bila je 70 cm. Na unutrašnjoj strani zida apside vidjelo se da je zidan lijepim, priklesanim komadima kamena, približno kvadratna formata, što je uobičajen način zidanja u 13. pa i na početku 14. st. Zapadnog pročelja više nije bilo.

Tlocrt crkve sv. Ivana tipičan je romanički tlocrt, s pravokutnim brodom i polukružnom apsidom. Usporedimo li tlocrte Henneberga i autora ovog članka (Sl. 4), vide se tek mala odstupanja, kojih dvadesetak centimetara, što je posljedica stanja ostataka crkve u Volarici i nemogućnosti točnog mjerenja. Ukupne mjere crkve, koje je zapisala A. HORVAT, odgovaraju tek polovično, tj. duljina od oko 10 m gotovo je ista kao u Henneberga i autora ovog članka, no širina od "oko 6 m" ipak je prevelika, jer je realno izmjereno 5,1-5,16 m.

Analiza tlocrta pokazuje da se ukupna duljina tlocrta crkve (vanjske mjere) odnosi prema ukupnoj širini broda

4. A. HORVAT, Povodom prvog nalaza..., 163.

A. HORVAT, Putna bilježnica.

5. M. KRUIHEK - Z. HORVAT, o.c., 210-211.

u omjer 2:1, što govori da je primijenjena uobičajena srednjovjekovna shema kvadrangulacije s dva kvadrata (Sl. 8).⁶ No zanimljivo je da se shema 2:1 odnosi na vanjski gabarit tlocrta, a ne na prostor unutar zidova, kao što je utvrđeno na ostalim romaničkim crkvama ovoga kraja. Možda je to posljedica pregradnje crkve krajem 15. st.?

U povijesnim izvorima ne nalazimo Volaricu i njezinu crkvu, no kako je ona smještena ispod Ostrovice Ličke, pravog srednjovjekovnog kastruma, burga, pogledajmo neke pojedinosti i događaje oko Ostrovice (Sl. 9).

Uz Ostrovicu je vezana obitelj Disislavića-Novakovića, koji su pak pripadali plemenu Mogorovića. Najpoznatiji je i najznačajniji bio knez Novak Disislavić, magister, "vitez siln'ga i velikoga g(ospo)d(i)na Loiša ugr'skoga nega polače vitez6 v'to vr(e)me budući knet6 na Ugrih', Šol'govski a v Dalmaciji nin'ski..." - kako sam za sebe piše na kraju svog misala. Završio ga je 1368. godine, namijenivši ga crkvi u kojoj će biti pokopan.⁷ Misal se po njemu i zove Novakov, a danas se čuva u Nacionalnoj knjižnici u Beču; smatra se drugim po ljepoti među glagoljskim misalima, odmah iza Hrvojeva misala.

Godine 1377. prvi put se jasno spominje da je knez Novak vlasnik Ostrovice: "... magister Novak, filius Petri, filii Dysyslay de Ostrovicha de genere Mogorovich..."⁸ Još prije toga, 1341. godine, biskup krbavski podjeljuje oprost svima koji su učinili pokoru, ispoivjedili se i darovali nešto od svojih dobara u dane nedjelje i blagdana crkve sv. Mihovila i sv. Marije pod istim burgom.⁹

Novakov je sin Petar Novaković prodao 1405. očev misal za 40 "zlatih" "dobrom mužu Ivanu s nadimkom Piriš i županu Marinu s nadimkom Miškulin", koji su se očito brinuli oko crkve sv. Jelene i sv. Petra u Nugli kraj Roča u Istri. Na prvi pogled iznenađuje smjer kojim je Novakov misal otišao, no sveze Like i tog kraja, koji je potpadao pod akvilejskog patrijarha i goričke grofove, bile su u to doba jakе i neposredne, pa su čak i knezovi krčki ondje imali neke posjede.¹⁰

Novakovi sinovi Petar i Pavao pokušavaju 1402. ili 1403. zamijeniti Ostrovicu i Cetin za grad Ozalj s knezom Nikolom IV. Krčkim.¹¹ Čini se da ova zamjena nije provedena, jer se 1408. opet govori o zamjeni Ostrovice s knezom Nikolom Krčkim, ali su u pitanju neka druga njegova imanja u Gackoj.¹² Odlaskom u Gacku opao je ugled i značenje knezova Novakovića. Ovom zamjenom krčki knezovi Frankopani dolaze u posjed Ostrovice. Prilikom diobe sinova kneza Nikole IV., Ostrovicu dobiva knez Dujam, zajedno sa Slunjom, Novim, Ledenicama te dijelom Senja i Krka.¹³

Prema kraju 15. st. Turci provaljuju sve više u ove krajeve. Knez Juraj Frankopan prepušta Ostrovicu vojnoj upravi, no ubrzo - 1528. - Turci je zauzimaju. Turci su Ostrovicu utvrdili i koristili je kao svoje uporište, a uskoro naseljavaju i Vlahe. Čini se da je uz Ostrovicu postojalo tursko naselje. U jednom opisu bosanskog pašaluka iz 1624. god. za Ostrovicu se veli da je "zidana varošica koja stoji na uzvisini" i da je tvrđavica. U njoj je oko 60 kuća.¹⁴

Godine 1685. pop Marko Mesić istjerao je iz Ostrovice Oštra-bega i vjerojatno je ona tom prilikom stradala. Biskup S. Glavinici, opisujući Liku i Krbavu 1696. godine, navodi da su Ostrovica i Barlete razrušeni.¹⁵ Simptomatično je da u naselju Ostrovica ima i 30 kuća Rašana.¹⁶ Ostrovica se kasnije rijetko spominje. F.J. Fras zna za razrušeni grad Ostrovicu, u kojem se nalazi neki zdenac i - ništa više; samo selo ima 418 pravoslavnih i 66 katoličkih žitelja.¹⁷

Danas je burg Ostrovica tek pozicija na tri kamena vrha (Sl. 10 i Sl. 11), s nešto malo jedva zamjetnih tragova zida te selom istog imena pod njim. Do grada vodi djelomično vidljiv stari put (srednjovjekovni? turski?), popločan kaldrmom.

V. Henneberg je 1924. također snimio tlocrt Ostrovice Ličke, koja je zapremala priličan prostor (Sl. 9). Njegove fotografske snimke iz 1931. godine, pohranjene u Fotototeci Državne uprave za zaštitu kulturne i prirodne baštine u Zagrebu, pokazuju da je od starog burga sačuvano vrlo malo zida (Sl. 12). Čini se da je jezgra ovog kastruma, burga, imala "bademasti" tlocrt (Sl. 9), s dva objekta, no danas nam nije jasno radi li se o dvije branič-kule ili je to jedna branič-kula i još neka građevina, stambena, pomoćna, a možda i kapela sv. Mihovila. Očito je tijekom stoljeća Ostrovica proširena i na okolicu, djelomično povezanu bedemima (Sl. 9). Fotografske snimke V. Henneberga, bez obzira na male količine sačuvanog zida, pokazuju da je zide ovih - uvjetno rečeno - kasnijih građevina izvedeno dosta nepažljivo, kamenom lomljenjakom, za razliku od jezgre, zidane na način uobičajen u 13. i 14. st.

Laszowski opisuje ostatke burga, dajući i neke mjere koje bi, međutim, trebalo provjeriti, a važan je podatak o debljini zida jezgre burga: oni su debeli 70 cm. Bedemi uokolo jezgre već su jači - oko 120 cm. Spominju se i ostaci nekih građevina ispod grada, možda gospodarske namjene.¹⁸ No ako se ondje nekada nalazilo još i 60 turskih kuća, možda su to njihovi tragovi, kao i ostaci bedema te kula nekog turskog plemića?! Do Ostrovice je vodio potaracan put.

Pod Ostrovicom, osim crkve sv. Ivana i već spomenute crkve sv. Marije, spominju se još dvije crkvice, kod kuća Sudara i Polovinića.¹⁹ Do II. svjetskog rata tu su

6. M. KRUIHEK - Z. HORVAT, o.c., 227-228.

7. M. PANTELIĆ, Prvotisk glagoljskog misala iz 1483. prema misalu knjeza Novaka 17 1368, *Rudovi Staroslavenskog instituta*, Zagreb, 1967/6, 7.

8. *VJZA*, Zagreb 1905/svezak 3., 149-150.

9. VI. KLAJČ, Grada za topografiju ličko-krbavske županije u srednjem vijeku, *VJHAD*, Zagreb 1902/IV., 27.

10. M. PANTELIĆ, o.c., 8.

11. E. LASZOWSKI, *Stari lički gradovi*, Zagreb 1941., 47.

12. E. LASZOWSKI, o.c., 47.

VI. KLAJČ, O knjezu Novaku (1368), *VJHAD*, NS, Zagreb 1899 - 1900/IV., 178-179.

13. VI. KLAJČ, *Krčki knezovi Frankopani*, Zagreb 1901., 235.

14. M. N. BANIĆ, Njevoliko priloga k bosanskoj crkvenoj povijesti, *Starine*, Zagreb 1885/XVII., opis bosanskog pašaluka, 140.

15. E. LASZOWSKI, o.c., 51-52.

16. M. BOGOVIĆ, Takozvani Glavinicijev opis Like i Krbave iz 1696., *Croatia Christiana*, Zagreb 1991/27., 124.

17. F. J. FRAS, *Topografija Vojne krajine*, Gospić 1988., 160.

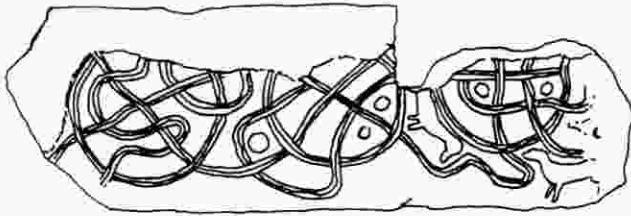
18. E. LASZOWSKI, o.c., 44.

19. A. HORVAT, O srednjovjekovnoj sakralnoj umjetnosti Like, *Izdanja HAD*, sv. I. - Lika - znanstveni skup Otočac 21 - 23/IX. 1974., 140, nap. 89.

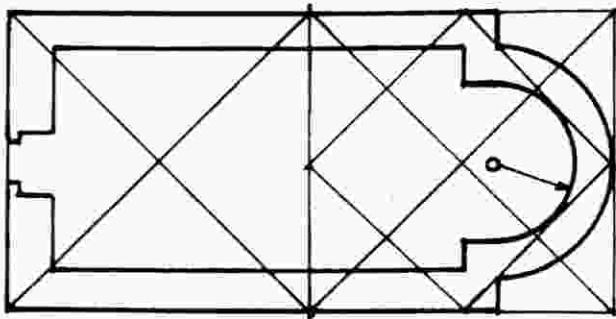
Sl. 6. Arheološki muzej u Zagrebu, ulomak iz Volarice, (snimka ANTE RENDIĆ-MIOČEVIĆ)

Abb. 6 Archäologisches Museum in Zagreb, Fragment aus Volarica (Foto: ANTE RENDIĆ-MIOČEVIĆ)

Sl. 7. Arheološki muzej u Zagrebu, ulomak iz Volarice, (crtala A. HORVAT)

Abb. 7 Archäologisches Museum in Zagreb, Fragment aus Volarica (Zeichnung: A. HORVAT)

Sl. 8. Volarica, crkva sv. Ivana Krstitelja, kvadrangulacija tlocrta (crtao Z. HORVAT)

Abb. 8 Volarica, Kirche des Hl. Johannes des Taufers, Quadrangulierung des Grundrisses (Zeichnung: Z. HORVAT)

se još vidjele ruševine jedne crkve s lijepo obradenim kamenom. Laszowski piše o još jednoj crkvi kraj kuća Budaka, za koju se priča da je bila "grčka".²⁰ Autoru nije poznato je li riječ o istom objektu.

Godine 1985. autor je u selu Ostrovici konstatirao postojanje jedne crkvine: nju je tada pokrivala trava i poznata je bila tek u sjećanju tamošnjih ljudi.

Na Paganovoj karti, za koju se pretpostavlja da je nastala "prije 1527."²¹, prikazani su, uz ostale dalmatinske, ravnokotarske, otočke itd. i lički gradovi i naselja. Veća su mjesta prikazana s većim crtežom, manji burgovi i kašteli manjim. U Lici su kao veći nacrtani Udbina, Komić (Karlovića dvori) i Ostrovica. Ako usporedimo veće i manje gradove i naselja po Dalmaciji, očito je da su oni

manji dati tek shematski, dok su veći, kao Zadar, Šibenik, Vrana, Nin, nacrtani približno točno, iako i oni shematski, u okviru mogućnosti malog crteža i srednjovjekovnog načina razmišljanja. Prema ovoj logici, možda je i Ostrovica koliko-toliko točna, možda crtana prema usmenim podacima, bez skiciranja "na terenu". Na tom malom crtežu ostrovička je utvrda smještena na vrhu strmog brijega, dok je naselje u njegovom podnožju okruženo bedemima i kulama. Iza bedema nacrtane su kuće, možda i koja crkva. Od Ostrovice vodi put u Belaj, važnu utvrdu onoga vremena, čije podgrade nije bilo zaštićeno bedemima.

Crtež Ostrovice M. Pagana ipak je odviše shematiziran za sigurnije zaključke o smještaju podgrada, no ono je moglo biti smješteno u prostoru između najvišeg i najnižeg vrha, kao što o naznačuje Hennebergov tlocrt Ostrovice. Crtež M. Pagana vjerojatno pokazuje da je podgrade bilo okruženo zidinama, čak možda i više nego što ih je Henneberg još uspio vidjeti. I konačno, ostaje pitanje: je li razvoj naselja pod Ostrovicom vezan uz napuštanje Volarice?

RAZMATRANJA

Tlocrt crkve sv. Ivana Krstitelja u Volarici odgovora jednoj romaničkoj crkvi, koja je - u našim uvjetima - mogla nastati u 13. stoljeću pa i početkom 14. st., dakle nakon osnivanja Krbavske biskupije na Sinodi u Splitu 1185.²² Tome bi dobu odgovaralo pravilno i lijepo zidanje apside priklesanim kamenom, što je redovit način gradnje u Hrvatskoj u 13. i 14. st. Zapadno pročelje sa nadvojima ukrašenim pletetom očito je nastalo kasnije, u obnovi crkve, stradale još početkom 15. st. Crkva je obnovljena na najjednostavniji način, uporabom dijela starih zidova. Karakteristično je zidanje kamenom lomljenjakom, jednostavni oblici portala i prozora te uporaba starijeg materijala kao što zatičemo na gradnjama s kraja 15. i početka 16. st.²³ No klesanci još uvijek ojačavaju uglove broda na srednjovjekovni način, a takav je i trijumfalni luk.

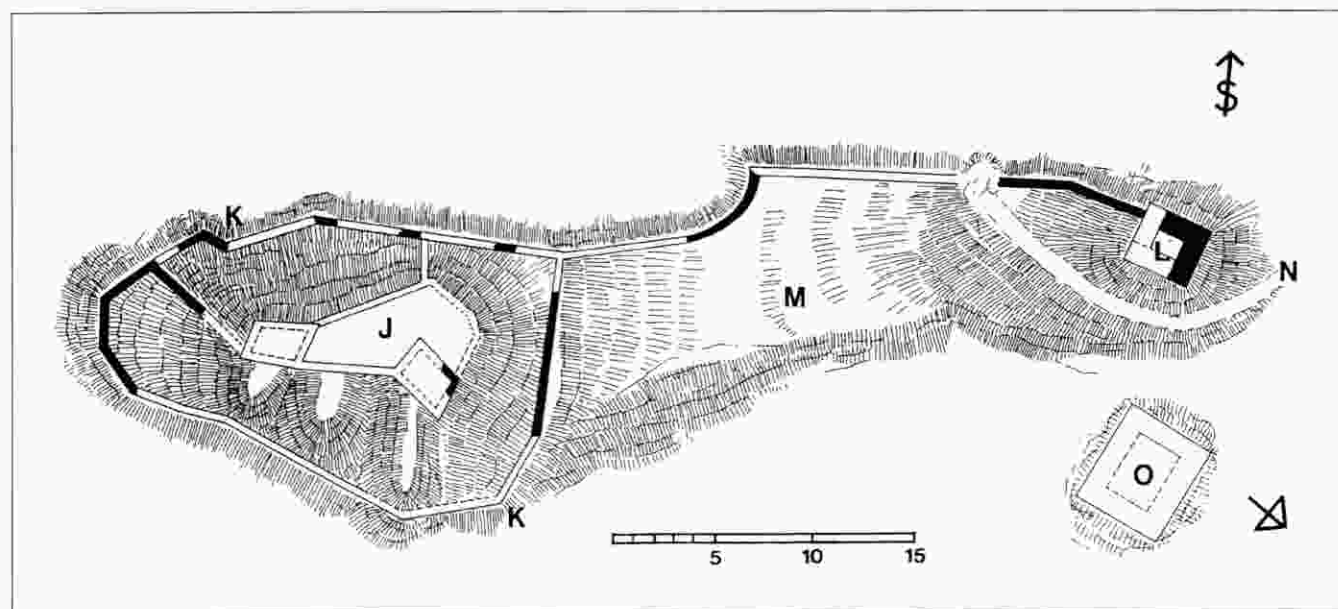
Nepoznato je u kakvom je stanju volarička crkva dočekala oslobođenje od Turaka krajem 17. st. Turci nisu namjerno rušili katoličke crkve, jednostavno su ih puštali na miru. Tursko je naselje vjerojatnobilno uz srednjovje-

20. E. LASZOWSKI, o.c., 44.

21. Karta Mateja Pagana iz zbirke karata Novak publicirana je u katalogu izložbe *Granice Hrvatske na zemljovidima od 12. do 20. st.* (22. 12. 92. - 14. 2. 1993, u Muzeju za umjetnost i obrt), Zagreb, 1992., 89. - Na žalost, ondje je publiciran tek dio te karte, iako original obuhvaća i Hrvatsko primorje, dakle i cijelu Liku, pa i našu Ostrovicu. Karta je rezana baš uz Ostrovicu, tako da je dio nje odrezan. Ostrovica je dovoljno vidljiva za zaključivanje o njenom izgledu, ali ne i za preuzimanje i publiciranje uz ovaj članak. Ispričavam se čitateljstvu zbog ovog manjka.

22. M. BOROVIĆ, Pomicanje sjedišta Krbavske biskupije od Mateja Marute do Šimuna Kožočića Benje, *Zbornik Krbavska biskupija u Srednjem vijeku*, Rijeka - Zagreb 1988., 42-46.

23. Z. HORVAT, O izgledu srednjovjekovnog zida na primjerima nekih građevina u kontinentalnoj Hrvatskoj, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, Zagreb 1986/12, 184.

Sl. 9. Ostrovica Lička, burg, tloert (J - srednjovjekovna jezgra; K - bedem oko jezgre; L - manja kula na susjednom vrhu; M - mogući prostor turskog naselja; N - uređena stara cesta; O - veća kula pravokutnog tloerta udaljena 60 m u smjeru strelice). Snimka V. HENNEBERG 1924.

Abb. 9 Ostrovica Lička, die Burg, Grundriß (J - mittelalterlicher Kern; K - Festung um den Kern; L - kleinerer Turm am benachbarten Gipfel; M - möglicher Standort der türkischen Siedlung; N - angelegte alte Straße; O - größerer Turm des viereckigen Grundrisses, etwa 60 m in Richtung des Pfeils entfernt); Foto: V. HENNEBERG 1924

kovni burg, a kasnije selo Ostrovica bilo je na južnoj strani, tako da nije bilo neposredne opasnosti za razgradnju crkve sv. Ivana. Istina je da su Turci doveli pravoslavno pučanstvo pod Ostrovicu, no prema Frasovim navodima u Ostrovici je bilo i katolika, ne mnogo, ali ih je bilo. Oni su mogli održati crkvu i obnoviti je nakon oslobođenja, kada je očito bila prilika za još jednu obnovu. Ova zadnja obnova nazire se u poviđenju zapadnog zvonika i zvonika na preslicu.

Jednostavan portal na zapadom pročelju posebno nam je zanimljiv, ne samo zbog degeneriranog pletera nego i zbog slijepa niše nad njim. Ovu slijepu nišu treba smatrati reminiscencijom na ranoromaničke portale s polukružnim odteretnim lukom nad ravnim nadvojima.²⁴

Pravokutni otvori portala i prozora na sakralnim i na svjetovnim građevinama u arhitekturi kasnosrednjovjekovne Hrvatske relativno su česti i posljedica su pojednostavljenja i prilagođavanja radu i znanju lokalnih majstora. Ovakve dovratnike nalazimo na zvoniku kapele sv. Vida u Humcu kraj Brinja te na zvoniku današnje grobne kapele sv. Jakova kraj Ogulina (nekadašnje župne crkve sv. Jakova u Jablanovcima kraj Ogulina). Oba se ova dovratnika nalaze na ulazu u I. kat zvonika, ali je na sv. Vidu ovakav portal i na ulazu u samu crkvu. I na kapele sv. Trojice u burgu Brinju dosta portala i dovratnika ima pravokutne otvore, ali profiliranog okvira.

S obzirom na to da Vinodol u srednjem vijeku pripada ovom kulturnom krugu, pa je čak neko vrijeme bio u okviru Krbavske biskupije, nije na odmet spomenuti kaštel knezova krčkih u Bribiru, s branič-kulom zidanom

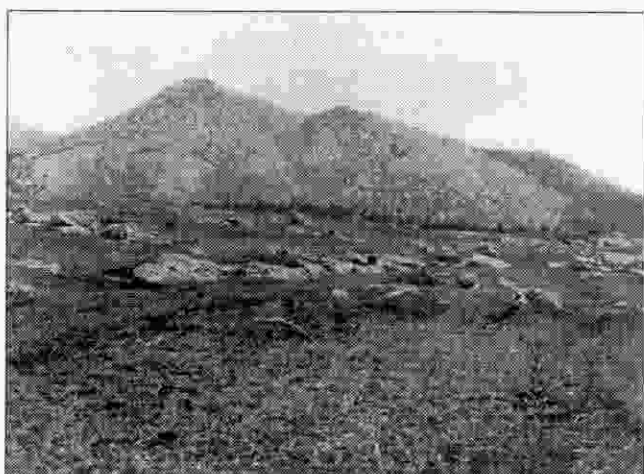
klesancima. Ulaz na I. katu ove branič-kule potpuno je romaničkih karakteristika, označen godinom 1302.²⁵ (Sl. 13E) Portal je izveden u okviru stilskih principa romanike, što je ipak retardacija u odnosu na razvoj gradnje profanih građevina u srednjoj Europi. Ova branič-kula, kao i svih sedam kaštela u Vinodolu, zaslužuje temeljitiju obradu i vrednovanje, tako da bismo se ovom prilikom zadovoljili konstatacijom da je ova luneta nad portalom uobičajen stilski element srednjovjekovne Hrvatske. Bez obzira na relativnu zemljopisnu udaljenost od Volarice i Ostrovice, Vinodol je oko 1300. dio Krbavske biskupije, pa prema tome i sudionik građevinskih običaja u istoj biskupiji. Ovaj zaključak potvrđuje činjenica da od desetak sačuvanih crkvenih portala njih sedam ima bilo lunete bilo neki drukčiji oblik izveden iz lunete.

Kasnoromanička crkva sv. Ivana (sv. Jovana - danas je pravoslavna!) u Donjim Jošanima ima nad romaničkim portalom polukružnog nadvoja slijepu lunetu gotovo sirijskog luka, tj. luk je mješavina gotičkog šiljastog luka, koji je na vrhu zaobljen (Sl. 13A). Za kuk ove slijepa lunete nemože se reći da nema konstrukcijske kvalitete, no on je ipak više posljedica trajanja jednog preuzetog detalja u oblikovanju zapadnog pročelja kao konzervativno preživljavanje davno naučenih načina gradnje na način periferijske umjetnosti nego izrazito konstruktivne potrebe. Karakteristično je da se na jošanskoj kapeli javljaju već i neki novi stilski oblici, kao npr. rozeta nad portalom, šiljasti lukovi bočnih, učahurenih niša, prozori ravnih nadvoja, izduljenost i proporcije tloerta.

Možda je volaričkom portalu najsljedniji ulaz u kaštel Bužim u Bihačkoj krajini, gdje se nad polukružnim nad-

24. M. KRUIHEK - A. HORVAT, Sakralne arhitekture Krbave i Like..., 227-228 - C. FISKIČIĆ, Romaničke kuće u Splitu i Trogiru, *Shp.* Zagreb 1952/III, svezak 2., 135.

25. G. SZABO, *Stari gradovi*, Zagreb 1920., slika na str. 185

Sl. 10. Ostrovica Lička, pogled na poziciju, (snimio V. HENNEBERG 1931., negativ u Fototeći Državne uprave za zaštitu kulturne i prirodne baštine, Zagreb).

Abb. 10 Ostrovica Lička, Blick auf die Lage (Foto: V. HENNEBERG 1931., Negativ in der Fotothek des Staatlichen Amtes für den Schutz des Kultur- und Naturerbes in Zagreb).

Sl. 11. Ostrovica Lička, pogled na najniži, istočni vrh ostrovičke pozicije (snimio V. HENNEBERG 1931., negativ u Fototeći Državne uprave za zaštitu kulturne i prirodne baštine, Zagreb).

Abb. 11 Ostrovica Lička, Blick auf den niedrigsten östlichen Gipfel der Ostrovica-Lage (Foto: V. HENNEBERG 1931., Negativ in der Fotothek des Staatlichen Amtes für den Schutz des Kultur- und Naturerbes in Zagreb)

vojem glavnog ulaza nalazi pravokutna niša s kamenim okvirom, ukrašenim reljefima, vjerojatno heraldičkog značenja²⁶ (Sl. 13D). Knez Juraj Mikuličić gradio je kaštel u Bužimu prema kraju 15. st., o čemu govori kamena ploča, pisana glagoljicom, nekad ugrađena nad jednim prozorom kaštela.²⁷ Juraj je Mikuličić umro prije 1495. godine tako da gradnja njegova kaštela Bužima i izvedba slijepe niše nad ulazom prethodi ovoj godini.

Slijepu nišu nad zapadnim portalom nalazimo još na zvoniku župne crkve Presvetog križa u Perušiću, s reljefnim prikazom križa i natpisom na latinskom jeziku iz 1698. ²⁸ (Sl. 13 B). S obzirom na zanatsko i stilsko neslaganje gotičkog portala i rustično izradene lunete, možemo se zapitati nije li ova slijepa luneta ugrađena naknadno, nakon protjerivanja Turaka 1689. godine, kao preživljavanje jednog srednjovjekovnog oblika? Konačno, srednjovjekovni je zvonik perušićke crkve u tursko doba služio kao minaret, a crkva kao džamija, pa nije vjerojatno da bi Turci zadržali križ i lunetu s latinskim natpisom na njoj.

Nad zapadnim portalom kapele sv. Vida u Kosinjskom Bakovcu izvedena je polukružna luneta nad pravokutnim otvorom portala (Sl. 13C), a iznad njega ugrađene su još dvije kamene ploče - očito spolija - jedna s grbom knezova krčkih, a druga s oduljim glagoljskim tekstom i godinom 1517. ²⁹ Luneta - odteretni luk nad ravnim gredom nadvratnika izvedena je začudo onako kako i u svojim prvim zamislima u predromanici i romanici. Za kapelu sv. Vida u Kosinjskom Bakovcu poznato je da je građena "poslije Turaka", tj. 1769. godine., no njezin tlocrt i gabariti zadržali su izgled i duh onih starijih. Dakle, osim dugog preživljavanja nekih oblika, možda se ovdje radi i o pregradnji jedne starije ruševne crkve s kojom je preuzet i ovaj portal. Ili je možda i portal preuzet s ruševina obližnjeg burga Ribnika knezova Frankopana, kao i one dvije ploče... U svakom slučaju imamo potvrdu preživljavanja srednjovjekovnih oblika ulaza u jedan sakralni.

Važno pitanje koje se postavlja oko volaričkog portala jest da li su ugrađeni nadvratnici - nadvoji s pletrom spolija iz 13. st. ili su oni klesani baš za ovu priliku. Napomenimo još jedanput da je materijal nadvoja, ukrašenih pletrom, kao i ulomka iz Arheološkog muzeja u Zagrebu od kamena pješčenjaka, koji je izrazit materijal kasnog srednjeg vijeka, dakle gotičkog razdoblja.

Majstor koji je klesao volarički pleter mogao ga je oblikovati prema nekom uzorku, ali bez čvršćeg znanja o kompoziciji. Nazire se slijed kružnica, kojima promjer varira, kao i njihov osni razmak. Ovakav način oblikovanja pleternog ornamenta svakako odstupa od onih ranijih, pa i od onog iz obližnjeg Mogorića (Sl. 4 i Sl. 14). Ud-

26. Ovakav tip reljefa nalazimo i na uglovim klesancima preostale kvadratne uglovne kule vanjskog kaštela Bužima, zatim na utvrdama Bile Stine, također vlasništva J. MIKULIČIĆA, te na jednom uglovnom klesancu "Kapetanove kule" u Bihaću.

27. M. VALENTIĆ, *Kameni spomenici Hrvatske*, Zagreb 1969., 140-141 - B. FUČIĆ, o.c., 112.

28. "IN HOC SIGNO VINCES ANNO + 1698 HIC OPVS MEAE SALVTIS - O. KUKULJEVIĆ, *Nadpisi sreovječni i novovjeki*, Zagreb 1891, str. 172, natpis 581.

29. B. FUČIĆ, *Glagoljski natpisi*, Zagreb, 1982, str. 217-218.

Sl. 12. Ostrovica Lička, burg, ostatak zida srednjovjekovne jezgre (snimio V. HENNEBERG 1931., negativ u Planoteci Državne uprave za zaštitu kulturne i prirodne baštine u Zagrebu).

Abb. 12 Ostrovica Lička, die Burg, Reste der Festungsmauer des mittelalterlichen Kerns (Foto: V. HENNEBERG 1931, Negativ in der Planothek des Staatlichen Amtes für den Schutz des Kultur- und Naturerbes in Zagreb).

vajanje dijagonalnih traka pletera na dovratniku portala očito je posljedica "horror vacui" provincijskog majstora kao i odsutnosti čvršće kompozicijske sheme. Ovaj se strah od praznine još više nazire na ulomku iz Arheološkog muzeja, gdje trake imaju neobične smjerove i zavoje, a međuprostori se popunjavaju malim polukuglama i plitkim reljefnim prikazima životinja, najvjerojatnije konja. U usmenoj raspravi, M. KRUIEK je dotaknuo mogućnost da je volarički klesar prije toga radio, odnosno bio upoznat, s klesanjem stećaka, gdje je tijekom 15. st. konj uobičajen motiv. U cvjetno doba klesanja pleternih ornamenta, dakle tijekom 9. - 12. st., konj se kao motiv baš nigdje ne pojavljuje, što, naravno, isključuje to razdoblje kao doba nastanka.

Pozornijim promatranjem nadvratnika i njegovih krajeva, bez obzira na to koliko bili oštećeni atmosferilijama, može se vidjeti da dijagonalne trake poprimaju okomit smjer te kao da se pleter završava uz rub kamena: to bi značilo da je kamen cjelovit, pa možda i klesan za ovu poziciju.

Ako usporedimo pravilnu fakturu prvotnog zida svećišta s općom razinom klesanja nadvoja, vidimo da si oni zapravo međusobno protuslove. Zidanje s uglovnim klesancima uz zapadno pročelje još je u okviru gotičke svijesti majstora, koji je zidar, ali ne i klesar, te više ne zna klesati potrebne detalje, tj. profilaciju zapadnog portala. On ih nadoknašuje improvizacijom na onda suvremeni način na pragu renesanse - ugledanjem na - po njegovom mišljenju - klasičnu arhitekturu! Doba kraja 15. i početka 16. st. vrijeme je nastupa renesanse i kopiranja klasične rimske arhitekture, pa nije čudno da se jedan provincijski majstor dovija kako bi odgovorio zahtjevu gradnje jedne omanje ladanjske crkve. Za njegovu razinu znanja nema velike razlike između ostataka klasičnih rimskih građevina i onih starokršćanskih - predromaničkih, pa i ranoromaničkih. Možda je ovaj majstor nalazio nadahnuće u neposrednoj blizini, možda mu je kao uzorak služio pleter iz Mogorića, tada još "in situ" u nekoj tamošnjoj crkvi, jedva 20 km daleko od Volarice (sl. 14). Na ulomku pletera iz Mogorića vidimo istovjetan niz kružnica, ali jednostavnije i pravilnije povezanih. No u mogo-

rićkom se slučaju radi ipak o pravom predromaničkom pleteru s tri trake, vjerojatno iz 9. do 11. st.³⁰

Pleter na nadvoju nad volaričkim portalom, toliko oštećen atmosferilijama, izgubio je potpuno osnovnu osobinu pletera - prutove, tako da na prvi pogled izgleda kao da je izveden samo s jednom trakom. To ipak nije logično, jer su preostala dva ulomka izvedena s dva pruta. Mi smo danas pogodeni činjenicom da ovog nadvoja više nema te da ga se poznaje tek po fotografiji s početka stoljeća. Normalno je da su interpretacije nesigurne i netočne.

Ovakav način djelovanja majstora oko 1500. godine - ugledanje na starohrvatski pleter - možemo naći ne tako daleko od Volarice i Like: na nadgrobni pločama iz bivše franjevačke crkve sv. Antuna, danas Felhije džamije u Bihaću. Iako se ondje radi o drukčijem tipu spomenika, ipak ima nekih dodirnih točaka. Osim vremena i relativne blizine Bihaća, koji je tada "caput Croatiae", zajednička im je primjena vitica, dvoprutastih u Volarici, troprutastih u Bihaću (nadgrobna ploča Kobasića) ili Zrinu (nadgrobna ploča Nikole III. Zrinskog iz crkve sv. Margarete, sl. 15.). No svemu prethodi nadgrobna ploča nekog Perikla iz 1514. godine iz Borovca kraj Nove Gradiške³¹. Na nadgrobni pločama iz Borovca i iz bihačkog Sv. Antuna, tj. bihačke radionice, susrećemo i ugledanje na starokršćanske ploče sarkofaga iz Splita³².

Renesansa se u Mađarskoj javila prije nego drugdje po Europi, ošim, naravno, Italije te Hrvatske uz more, zahvaljujući kralju Matiji Korvinu. Majstori i klesari, koje je on u drugoj polovici 15. st. pozvao iz Italije, bili su, uz Talijane, i Hrvati - spomenimo samo kipara Ivana Duknovića. Ovi renesansni utjecaji obuhvaćaju vrlo rano i Slavoniju (Đurđevac - 1488., Požešku kotlinu, Borovac kraj Nove Gradiške 1514., a zatim Bihać, s gradnjom franjevačke crkve sv. Antuna i radionicom nadgrobni ploča od početka 16. st.). S obzirom na slabu sačuvanost spomenika u Krbavsko-modruškoj biskupiji, čini se kao da renesansa nije došla u nju. No nalazimo je. Karakteristična je nadgrobna ploča A.M. Dragunića iz 1489. godine, koja je nađena na crkvi u srednjoj gori u Krbavi.³³ Ovdje se vjerojatno radi o dijelu jedne veće ploče, od koje je sačuvan tek natpis na renesansnom rotulusu. Natpis, s obzirom na to da je predugača, uopće ne poštuje rotulus, nego prelazi čak i na okvir. Ploča je vjerojatno dopremljena iz neke radionice uz more.

Utjecaje renesanse nalazimo u načinu gradnje različitih utvrda, jer je to doba intenzivne fortifikacijske djelatnosti u Hrvatskoj i Slavoniji. Grade se i mnogi kašteli i utvrde, namijenjeni obrani vatretnim oružjem od vatrene oružja. Fortifikacijske ideje krajem 15. i na početku 16. st. redovito dolaze u srednju Europu iz Italije - bilo

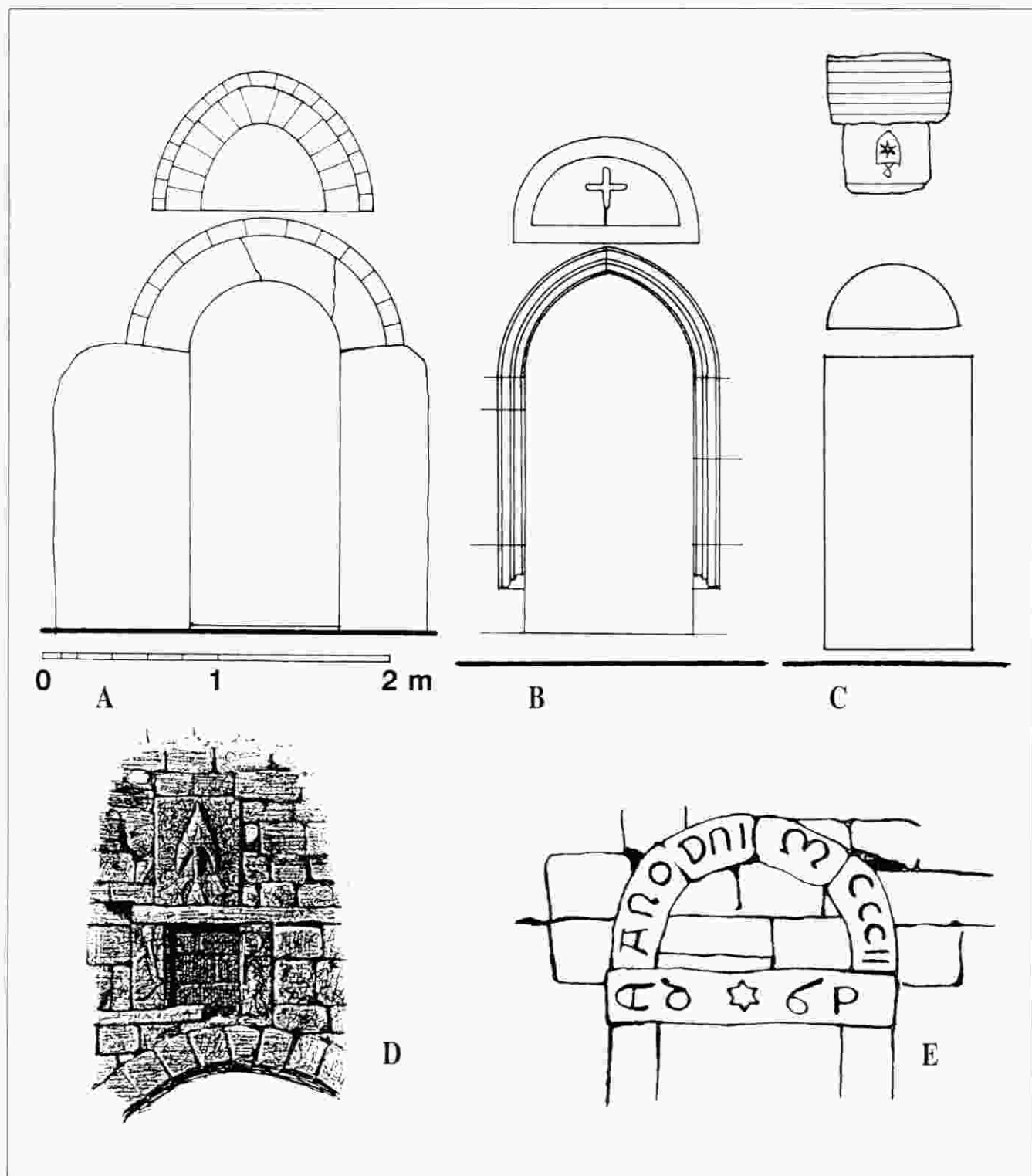
30. A. HORVAT, Povodom prvog nalaza pletera u Lici, *Bulletin JAZU (HAZU)*, Zagreb 1959/3, 163.

LE. KARAMAN, Bilješka o rijetkim spomenicima starohrvatskog doba u Lici, *Peristil*, Zagreb 1969/3, 163.

31. A. HORVAT, *Između gotike i baroka*, Zagreb 1975, 49-50.

32. Npr. slika uz članak I. PETRICIOLIA, Spomenici iz ranog srednjeg vijeka na Dugom otoku, *Ship*, Zagreb III. serija, svezak 3., 1954., ulomak se tada nalazio u dvorištu župne crkve u Salima.

33. Ova je ploča kasnije ugrađena u zid apside pravoslavne crkve u Mekinjuru.

Sl. 13. Portali sa slijepim nišama u Lici i okolnim krajevima:
 A - Donje Jošane, kapela sv. Ivana, zapadni portal,
 B - Perušić, župna crkva Presvetog Križa, portal pod zvonikom,
 C - Kosinjski Bakovac, zapadni portal,
 D - Bužim u Bihačkoj krajini, niša nad nekadašnjim ulazom u kaštel (prema knjizi Č. Truhelke, *Naši gradovi*, Sarajevo 1904.
 E - Bribir u Vinodolu, ulaz u Branič-kulu kaštela iz 1302. god. (prema knjizi GJ. SZABOJA, *Stari gradovi*, Zagreb 1920., slika na strani 185).

Abb. 13. Portale mit blinden Nischen in Lika und Umgebung:

A - Donje Jošane, Kapelle des Hl. Johannes, westliches Portal
 B - Perušić, Pfarrkirche des Hl. Kreuzes, Portal unter dem Glockenturm
 C - Kosinjski Bakovac, westliches Portal
 D - Bužim in Bihačka Krajina, Nische über den einstigen Eingang in das Kastell (nach dem Buch Č. Truhelkas, *Naši gradovi*, Sarajevo 1904, Bild auf Seite)
 E - Bribir in Vinodol, Eingang in den Schutzturm des Kastells von 1302 (nach dem Buch GJ. Szabos, *Stari gradovi*, Zagreb 1920, Bild auf Seite 185)

Sl. 14. Mogorič, ulomak predromaničkog pletera, uraden u zvonik pravoslavne crkve (snimio V. HENNEBERG 1932, iz ostavštine A. HORVAT, pohranjene u Kaptolskom arhivu u Zagrebu).

Abh. 14 Mogorič, Fragment des vorromanischen Flechtwerks, eingemeißelt in den Glockenturm der orthodoxen Kirche (Foto: V. HENNEBERG 1932, aus dem Nachlaß A. Horvats, aufbewahrt im Kaptol-Archiv in Zagreb).

neposredno, bilo posredno, pri čemu usputno djeluju i na lađanske sakralne građevine. Nove fortifikacijske ideje nose i majstori s juga Hrvatske, odakle dolazi i J. MIKULIČIĆ s novim tipom utvrda u Bužim, skupa s nišom nad ulazom te Kaštela u Biloj Stini. Pred turskom navalom bježe i majstori iz južnih krajeva Bosne i Hercegovine, sa svojim znanjem klesanja i ukrašavanja stećaka. Njihova djela nalazimo i u Slavoniji³⁴ i u Hrvatskoj, u sporadičnim nalazima grobnog kamenja, kao npr. iz Plaškog³⁵ i Slunja³⁶.

Majstor volaričkih pleternih skulptura vjerojatno osjeća nastupanje stilskih promjena, koje pokušava riješiti na svoj način, svojim znanjem koje je donio sa sobom iz istočnih hrvatskih krajeva. Obnova volaričke crkve mogla je biti vezana uz poboljšavanje utvrda Ostrovice zbog sve veće i neposrednije turske opasnosti.

I na kraju treba postaviti još jedno pitanje: je li ova crkva u Volarici od samih svojih početaka posvećena sv. Ivanu Krstitelju? Ona je dva puta bila napuštena, prvi put čak i prilično razrušena (15. st.), a drugi put - za turskog gospodstva - možda i bez krova. Bez obzira na nekoliko crkva ispod Ostrovice, možda je ona ipak najstarija u Volarici, kao i naselje uz nju. To bi značilo da se podjeljivanje beneficija dvorskoj kapeli sv. Mihovila i sv. Mariji pod Ostrovicom može odnositi prije svih i na volaričku crkvu te da je u 14. st. bila posvećena sv. Mariji!

Mala sakralna građevina u Volarici, skupa sa svojim okolišem, kao da je sažetak nekih okolnosti i sudbina u kojima je nastala i živjela srednjovjekovna Hrvatska, ona između Velebita, Plješivice i Kapela. Sama pozicija uz izvor žive vode dio je običaja i potreba ljudi toga doba. Nastala je vjerojatno još u doba početaka organizacije crkvenog života u Krbavskoj biskupiji, u sjeni jednog kas-

truma i značajnih plemića svoga doba. Sudeći po tlocrtu crkve i fakturi zida apside, crkva sv. Ivana - moguće prvotno crkva sv. Marije - u Volarici mogla je nastati nakon Sinode u Splitu 1185. godine, ali najvjerojatnij sredinom 13. st.. Njezin tlocrt, a vjerojatno su takve bile i elevacije, u okviru su uobičajenih načina gradnje u 13. st. u Krbavskoj biskupiji. Nastanak i gradnju vjerojatno treba povezati s razvojem naselja pod Ostrovicom. Od kastruma Ostrovice još je manje ostataka koji bi nam više rekli o vremenu nastanka. Možda u imenu "Ostrovice" možemo naći potvrdu za njezinu starost i kontinuitet. Kastrum Ostrovice, kakav poznajemo po ostacima na terenu i po Hennebergovoj dokumentaciji, vjerojatno su gradili predšasnici kneza Novaka Disislavića krajem 13. i na početku 14. st., članovi velikog roda Mogorovića. Nakon protjerivanja Tatara 1241. godine, u Lici se grade neki značajniji burgovi, pa i kraljev Počitelj. Za raniju fazu gradnje Ostrovice karakteristična je mala debljina zidova - 70 cm - kakva je i na crkvi u Volarici. Kasniji je vlasnik Ostrovice - knez Novak Disislavić - možda sagradio i kapelu i priskrbio povlasticu oprosta dvorskoj kapeli sv. Mihovila, sveca-viteza. Novakovo je vjersko opredjeljenje potvrđeno glagoljskim misalom, nazvanim po njemu - Novakovim.

Kasniji razvoj događaja nije povoljan za Novakove sinove Petra i Pavla Novakovića, jer su očito morali imati jake razloge za prodaju očeva Misala u Nuglu i zamjenu Ostrovice za posjede u Gackoj. Jesu li knezovi Petar i Pavao prodali Misal i zamijenili očevinu, jer su im grad, posjed pa i crkva u Volarici stradali negdje oko 1400. god. ili bili na neki način ugroženi? Način obnove volaričke crkve govori o tome da je ova prvotna građevina prije obnove mogla stajati napuštena dulje vremena, a kamenje biti razneseno od okolnog stanovništva, tako da je obnovu tijekom druge polovice 15. - početkom 16. st. dočekala bez mnogo zida. U takvim uvjetima najprije bi nestalo bolje obradeno kamenje dovratnika i doprozornika te ono možebitnog unutrašnjeg uredjenja. To znači da nije logično očekivati spolija s te prvotne crkve u zidu one obnovljene.

Dvoprutasta pleterna ornamentika iz Volarice po svom oblikovanju ne odgovara predromaničkoj, starohrvatskoj umjetnosti. To su tek pokušaji provincijskog majstora da ukrasi zapadno pročelje, a možda i još što u unutrašnjosti crkve. Autor ovog pletera ne može biti majstor iz 13. st., kad je prvotna crkva u Volarici mogla biti sagradena, jer je on vjerojatno poznao pravila oblikovanja svoga doba. Njegovi bi klesanci nadvoja portala u svom osnovnom volumenu ipak bili pravilni i vjerojatno izvedeni od tvrdog kamena, a ne pješčenjaka. Autor volaričkog pletera može biti - uvjetno rečeno - kasnogotički majstor, navikao na primjenu pješčenjaka za složenije građevne pojedinosti, na neke osnovne zakonitosti zidanja (tlocrt, uglovni klesanci, način zidanja zida od kamena lomljenjaka, potreba ukrašavanja zapadnog pročelja). On je tek naučio za nova kretanja u oblikovanju, možda školovan u krajevima tada već pod Turcima. U njegovu se oponašanje pletera sustav tek nazire, bolje rečeno, on možda oponaša pleternu ornamentiku iz obližnjeg Mogorića, dosta nespretno i slobodno. Volarički majstor, koji obnavlja sv. Ivana u drugoj polovici 15. i na početku 16. st., nije dovoljno ni obrazovan ni informiran za kvalitetniji rad. Naziranje renesanse osjeća se tek u kopiranju predromaničke, a ne klasične, umjetnosti, jer njegova obaviještenost nije dovoljna da ih razlikuje. Pretpostavimo

34. A. HORVAT, O stećcima u Slavoniji, *Bulletin IAZU* (HAZU), Zagreb 1965/1-3, 137-138.

35. A. HORVAT, *Između gotike i baroka*, Zagreb 1975, 101-102.

36. Z. HORVAT, *Heraldički štilovi gotičke arhitekture kontinentalne Hrvatske*, Zagreb 1996., 91-93.

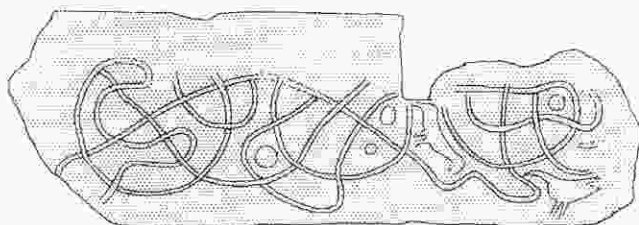

Sl. 15. Zrin, bivša franjevačka crkva sv. Margarete, nadgrobna ploča Nikole III Zrinskog iz 1534. god., naknadno ugrađena nad zapadni portal (snimka Z. H.).

Abb. 15 Zrin, ehemalige Franziskanerkirche der Hl. Margarete, Grabtafel von Nikola III. Zrinski aus dem Jahre 1534, nachträglich über dem westlichen Portal eingebaut (Foto: Z.B.).

da se ovakvoj, pregrađenoj volaričkoj crkvi posrećilo, baš kao i crkvi sv. Trojice u Podovima i sv. Ivanu u Donjim Jošanima, da su je Turci i obični stanovnici ostavili na miru sve do oslobođenja Like od Turaka 1689. i nove obnove.

Druge dvije crkvine ispod Ostrovice, za koje se zna, govore o napućenosti okoliša u srednjem vijeku. Kapela u burgu Ostroviča Lička, posvećena sv. Mihovilu i obdarena povlasticama 1341., vjerojatno je posljedica pripadnosti viteškom staležu kneza Novaka Disislavića i njegove bogobojaznosti. Da je ovaj burg imao svoju ulogu unutar struktura srednjovjekovnog društva, potvrđuje zamjena dobara knezova Novakovića i kneza Nikole IV. Krčkog,

1) Crtež kamena iz Volarice što ga donosi T. CAPELLE u svom članku (sl. 2).
2) Steinfragment von Volarica (nuch: CAPELLE 1985., T. 20).

prvog Frankopana. Kako djeluju Frankopani u Ostrovici tijekom 15. st., nije poznato, no možda je u njihovo doba sagrađen vanjski prsten bedema oko Ostrovice.

Ako se može vjerovati Paganovoj karti, crtanoj "prije 1527.", Ostroviča je već tada imala podgrade, okruženo utvrdama - kulama i bedemima: ostatak su možda one dvije pravokutne kule ispod kastruma, što ih je još vidio HENNEBERG. U usporedbi s prikazima ostalih gradova Like na Paganovoj karti, Ostroviča je bila jedno od važnijih naselja tog dijela Hrvatske. Turci koji je zauzimaju 1528. godine održavaju i utvrdu i naselje od 60 kuća, i to je zapravo kontinuitet života srednjovjekovne Ostrovice.

Ostroviča Lička sa svojim burgom, crkvom u Volarici i onim drugima, danas znanim tek kao "crkvine", s naseljima koja su dugog kontinuiteta, s Misalom kneza Novaka i vitezima kraljevske palače, a konačno tu je i sjedište Dujma Frankopana, očito su tek vrh sante leda koja strši iz mora našeg nepoznavanja stare Hrvatske. Ako već nema ničeg nad zemljom, treba potražiti svjedočanstva prošlosti ispod zemlje. Sustavna arheološka iskapanja Volarice, Ostrovice i okolnog terena mogli bi nam dati podatke koji nam nedostaju.

DOPUNA

Nakon što je autor dovršio svoj tekst o crkvi sv. Ivana u Volarici, dobio je od kolege Ž. TOMIČIĆA separat članka na njemačkom jeziku što ga je napisao TORSTEN CAPELLE o kamenu iz Volarice, danas pohranjenom u Arheološkom muzeju u Zagrebu.¹ T. CAPELLE razmatra samo jedan ulomak od moguća tri i u njegovu oblikovanju nalazi utjecaje Langobarda te pretpostavlja da je mogao biti klesan u 7. ili 8. st. On donosi i crtež kamena, na kojem je životinja na desnoj strani protumačena kao ptica (Sl. 16). Autor je, međutim, ondje vidio neku drugu životinju (Sl. 7. u osnovnom članku).

Autor članka o Volarici svoje je mišljenje već izložio, a članak T. Capelle nije ga uvjerio u suprotno, dapače... Možda je bitno da T. Capelle ne poznaje dovoljno situaciju srednjovjekovne Hrvatske - Like, Krbave i Gacke, gdje su srednjovjekovni spomenici jako, ponavljam, jako rijetki, a nisu ni istraživanja u arheološkom stadiju daleko došla, uz rijetke i uspješne iznimke. On kao dokaz brojnosti srednjovjekovnih građevina u Lici, Krbavi i Gackoj donosi kartu A. HORVAT², ali nije svjestan da su tek pozicije i objekti, spomenuti u povijesnim izvorima. U tim uvjetima ipak treba salgedati ulogu volaričkog kamena i okolnosti njegova nastanka: one govore o jednom kasnijem vremenu.

1. TORSTEN CAPELLE, Ein Stein mit Schlauffornamenik aus Kroatien, *ArchKOR*, Mainz 15/1985., heft 1., 115-118.
2. ANDELA HORVAT, O srednjovjekovnoj sakralnoj umjetnosti Like. *IzdanjaHAD*, svezak I, Lika - znanstveni skup. Otočac 21-23. IX. 1974., slika na str. 128.

LITERATURA:

- M. N. BATINIĆ, Njnekoliko priloga k bosanskoj crkvenoj povijesti, *Starine* Zagreb 1885/XVII.
- M. BOGOVIĆ, Pomicanje sjedišta Krbavske biskupije od Mateja Marute do Šimona Kožičića Benje. *Zbornik Krbavska biskupija u srednjem vijeku*, Rijeka - Zagreb 1988.
- M. BOGOVIĆ, Tzv. Glaviničev opis Like i Krbave iz 1619., *Croatia Christiana*, Zagreb 1991/27.
- M. BOGOVIĆ, Crkveno ustrojstvo Riječko-senjske nadbiskupije u srednjem vijeku, *Riječki teološki časopis*, Rijeka 1996/2.
- F. J. FRAS, Topografija Vojne krajine, Gospić 1988.
- B. FUČIĆ, *Glagoljski natpisi*, Zagreb 1982.
- B. GUŠIĆ, Naseljenje Like do Turaka, *Zbornik Historijskog arhiva u Karlovcu*, Karlovac 1973/5.
- ANDELA HORVAT, Povodom prvog nalaza pletera u Lici, *Bulletin JAZU*, Zagreb 1959/3.
- A. HORVAT, O odrazima kulture antike u doba predromanike u Lici, *Miscellanea Gregorio Novac dicata*, Zagreb 1970.
- A. HORVAT, O srednjovjekovnoj sakralnoj umjetnosti Like, *Izdanja HAD*, sv.1, Otočac 1974.
- A. HORVAT, *Između gotike i baroka*, Zagreb 1975.
- A. HORVAT, Putna bilježnica (1949.), iz Ostavštine A. Horvat, koja se čuva u Kaptolskom arhivu u Zagrebu.
- Z. HORVAT, O izgledu srednjovjekovnog zida na primjercima nekih građevina u kontinentalnoj Hrvatskoj, *Godišnjak ZSKH* 12/1986., Zagreb.
- Z. HORVAT, *Heraldički štitovi gotičke arhitekture kontinentalne Hrvatske*, Zagreb 1996.
- L. KARAMAN, Umjetnost srednjeg vijeka u Hrvatskoj i Slavoniji, *Hist Zbor* I/1948., Zagreb.
- L. KARAMAN, Bilješke o rijetkim spomenicima starohrvatskog doba u Lici, *Peristil*, Zagreb 1969/3.
- V. KLAIĆ, O knezu Novaku (1368.), *VHADns*, IV, 1899 - 1900, Zagreb.
- V. KLAIĆ, *Krčki knezovi Frankopani*, Zagreb 1901.
- V. KLAIĆ, Grada za topografiju ličko-krbavske županije u srednjem vijeku, *VHADns*, VI, 1902., Zagreb.
- V. KLAIĆ, *Povijest Hrvata*, III. i IV., Zagreb 1973.
- M. KRUIHEK - Z. HORVAT, Sakralna arhitektura Krbave i Like na području Krbavsko-modruške biskupije, *zbornik Krbavska biskupija u srednjem vijeku*, Rijeka - Zagreb 1988.
- I. KUKULJEVIĆ, *Nadpisi sredovječni i novovjeki*, Zagreb 1891.
- E. LASZOWSKI, *Stari lički gradovi*, Zagreb 1941. (Ostrovica).
- MARIJA PANTELIC, Prvotisal glagoljskog misala iz 1483. prema misalu kneza Novaka iz 1368., *Rad Starosl. Inst.*, Zagreb, 1967/6.
- S. PAVIČIĆ, Seobe i naselja u Lici, *Zbor Nar JAZU* 41, 1962., Zagreb.
- I. PETRICIOLI, Spomenici iz ranog srednjeg vijeka na Dugom otoku, *SlP* III, sv. 3, 1954., Zagreb.
- Ž. RAPANIĆ, *Predromaničko doba u Dalmaciji*, Split 1987.
- J. TRUIHELKA, *Naši gradovi*, Sarajevo 1904.
- GJ. SZABO, *Stari gradovi*, Zagreb 1920.
- M. VALENTIĆ, *Kameniti spomenici Hrvatske*, Zagreb 1969.

Zusammenfassung

DIE KIRCHE DES JOHANNES DES TÄUFERS IN VOLARICA UNTERHALB DER BURG OSTROVICA LIČKA

Unterhalb der Burg Ostrovica Lička befand sich einst die Kirche des Johannes des Täufers, die einen romanischen Grundriss hatte und vermutlich um 1500 erneuert wurde. Im Zuge der Erneuerung wurden Flachbogen aus Sandstein, mit vorromanischem Flechtwerk über dem Portal und über der Blindnische an der Westfront eingebaut. Die Ausführung einer solchen Dekoration in der 2. Hälfte des 15. Jhs. ist wahrscheinlich eine Folge der spätgotischen bzw. der Renaissanceneigung, die klassische Architektur nachzuahmen. Der provinzielle Baumeister konnte das Vorbild in der unweit gelegenen altkroatischen Kirche in Mogorič finden, von der ein Überrest der Inneneinrichtung, verziert mit einem ähnlichen Flechtwerk, aufgefunden worden ist. Die Erneuerung der St. Johannes-Kirche nach der Vertreibung der Türken 1685 musste nicht umfassend gewesen sein. Anfang des 20. Jhs. war die St. Johannes-Kirche völlig verwahrlost und Mitte des 20. Jhs. schrumpfte sie zu einem archäologischen Stadium zusammen.

Die Burg Ostrovica entstand vermutlich Ende des 13. Jhs. bzw. Anfang des 14. Jhs., hier durfte jedoch eine Befestigung auch früher vorhanden gewesen sein. Das mittelalterliche Burginnere entspricht dem Burgbau im mittelalterlichen Kroatien im 13.-14. Jh. Deren Besitzer, die Familie Novaković, tauschen sie Anfang des 15. Jhs. mit den Fürsten von Frankopan gegen bestimmte Güter in Gacka um. Novak Disislavić, Ritter am Hofe des ungarisch-kroatischen Königs Ljudevit verfasste hier sein bekanntes glagolithisches Missale (1368 beendet), das nach ihm Novaks Missale benannt wurde.

Unterhalb der Burg Ostrovica entwickelte sich vermutlich im Laufe des 15. Jhs. eine Siedlung, wie schon auf der Pagenschen Karte dargestellt ist.

Die Türken eroberten Ostrovica in 1528; sie lassen die Burg befestigen, und die Siedlung bleibt neben ihr bestehen. Nach der Befreiung Kroatiens von den Türken in 1685, erlischt Ostrovica. Heute sind dort nur einzelne Bruchstücke der alten Mauern zu sehen.

Übersetzung
Branka OHNJEĆ